

Dr Tadeusz Mędzelowski

Kierownik Zakładu Teorii Polityki

Na Wydziale Nauk Społecznych i Informatyki

Wyższej Szkoły Biznesu - NLU w Nowym Sączu

Kościół i Związki Wyznaniowe w Polsce – a zagadnienie inkluzji społecznej

Abstrakt

Mniejszościowe Kościoły i Związki Wyznaniowe działające w Polsce są wyrazem zróżnicowania społeczeństwa. Głoszone przez nie systemy wartości stanowią przeciwwagę dla neoliberalizmu kierującego uwagę na wartości materialne, sukces, propagującego spryt życiowy oraz rywalizację.

Wyznawcy mniejszościowych Kościołów i Związków Wyznaniowych - aczkolwiek ich poglądy są przemilczane - pełnią ważną rolę w umacnianiu demokracji w Polsce. Demokracja zespolona jest z rozdzieleniem prawa stanowionego oraz poglądów moralnych. Demokracja niesie ze sobą pluralizm światopoglądowy i wymaga neutralności światopoglądowej państwa. W Konstytucji nazywa się ona bezstronnością.

Zasada równości, równych reguł dla wszystkich powinna być immanentną cechą demokratycznego systemu społecznego, stosowaną w odniesieniu do wszystkich obszarów życia społecznego. Państwo nie powinno mieć charakteru ani świeckiego, ani wyznaniowego. Dzięki temu mniejszości, w tym mniejszości religijne, mają zagwarantowaną wolność. Większość rządząca powinna respektować oczekiwania grup mniejszościowych. Zróżnicowania kulturowe, w tym religijne, powinny być respektowane. Skoro uzasadnia się wartość demokracji jako ustroju pełniej niż inne zapewniającego wolność i równość wszystkich ludzi, więc płynie stąd nakaz szacunku dla mniejszościowych Kościołów i Związków Wyznaniowych.

Państwo demokratyczne i społeczeństwo obywatelskie powinno sprzyjać dynamicznemu rozwojowi organizacyjno - prawnym i proceduralnym form inkluzji, co dotyczy również wyznawców rozmaitych Kościołów i Związków Wyznaniowych. Byłoby to korzystne dla pozytywnych przemian w integracji społeczeństwa, a także podniosłoby poziom jego edukacji i kultury obywatelskiej.

Słowa kluczowe: Kościoły i Związki Wyznaniowe, Inkluzja, Dialog ekumeniczny, Tolerancja.

Abstrakt

Minority Churches and Religious compounds active in Poland are reflecting the diversity of society. Proclaimed by the value systems do not constitute a counterweight to the neo directing attention to the value of material success flair propagating life and competition. The followers of minority Churches and Religious Associations - although their views are ignored - play an important role in the consolidation of democracy in Poland. Democracy is a complex separation of positive law and moral beliefs. Democracy entails ideological pluralism and requires the ideological neutrality of the state. The Constitution called her impartiality.

The principle of equality, equal rules for all should be an inherent feature of democratic social system, applicable to all areas of social life. You should not have a character or a secular or religious. Thanks to minorities, including religious minorities are guaranteed freedom. The majority ruling should respect the expectations of minority groups. Cultural diversity, including religious, should be respected. If justified by the value of democracy as a political system more fully than others providing freedom and equality of all people, so fluid hence warrant respect for minority Churches and Religious Associations.

The democratic state and civil society should promote the dynamic development of organizational, legal and procedural forms inclusions which also applies to believers of various Churches and Religious Associations. It would be beneficial to positive changes in social integration, as well as improve the level of his education and civic culture.

Keywords:

Churches and Religious compounds, Inclusion, ecumenical dialogue, tolerance.

Tekst

Mniejszości religijne w Polsce są znane jedynie fragmentarycznie. Panuje potoczny pogląd, że żyją w Polsce wyznawcy zaledwie kilku wyznań. Powodów takiego stanu rzeczy jest wiele. Media nie informują ani o wielości wyznań, ani też nie propagują tolerancji wobec nich, co jest niepokojące. Ponadto nie ma wątpliwości, że w niedalekiej przyszłości nasilą się procesy migracyjne, co spowoduje znacznie większą niż obecnie różnorodność wyznań religijnych w Polsce. Do rejestru Kościołów i Związków Wyznaniowych w Polsce wpisane jest obecnie 159 różnorodnych wyznań chrześcijańskich i niechrześcijańskich.

W 2013 roku zostały wpisane do rejestru dwa Związki Wyznaniowe: Wyznawcy Słońca i Staroprawosławna Cerkiew Staroobrzędowców.

Poza wieloma odmianami religii chrześcijańskiej funkcjonują w Polsce przedstawiciele wyznań niechrześcijańskich i pojawiły się też Związki Wyznaniowe odradzające wierzenia słowiańskie, czyli pogańskie. Należy też pamiętać, że żyją w Polsce osoby bezwyznaniowe, agnostycy oraz ateści. Wspomniana rejestracja nie jest konieczna, jeżeli chodzi o swobodę odbywania praktyk religijnych. Obowiązujące prawo zapewnia wolność wyznania, głoszenia

i sprawowania kultu religijnego niezależnie od tego czy wyznanie jest formalnie zarejestrowane.

Rejestry nie dają pełnego obrazu wszystkich związków wyznaniowych, bowiem niektóre wyznania zrzeszone są we wspólnotach. Wspólnota Kościołów Chrystusowych wpisana do rejestru 01.02.1990 roku skupia 30 zborów i 14 stacji misyjnych. Podstawową jednostką organizacyjno - prawną Związku Wyznaniowego jest zbor. Zbory są autonomiczne, posiadają osobowość prawną i samodzielnie dysponują swoim majątkiem. Wspólnota liczy około 6 tysięcy wiernych.

Stowarzyszenie Zborów Chrześcijan wpisane do rejestru Kościołów i Związków Wyznaniowych pod obecną nazwą 11.01.1990 roku /wcześniej jako Zbór Chrześcijan bez Osobliwego Wyznania/, ma charakter porozumienia niezależnych od siebie zborów. Liczy około 15 zborów.

Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej skupiający 25 autonomicznych zborów zorganizowany jest jako federacja niezależnych od siebie zborów i skupia około 1800 wiernych.

Kościół Boży w Chrystusie będący również federacją autonomicznych zborów posiadających osobowość prawną liczy 58 zborów i 5 misji.

Są też Związki Wyznaniowe, które zarejestrowane są jako stowarzyszenia. Przyjmują różne nazwy, a ich liczba nie jest znana. Taka sytuacja jest spowodowana często tym, że nie mają wymaganej do rejestracji liczby członków bądź odmówiono im rejestracji z innych przyczyn.

Równouprawnienie związków wyznaniowych stanowi jedną z naczelných zasad współczesnej demokracji. Wyklucza ona nadanie państwu charakteru wyznaniowego. Żadna bowiem wspólnota religijna nie może z punktu widzenia formalnoprawnego uzyskać statusu wyznania oficjalnego, narodowego, czy dominującego. Powinna być częścią składową

demokratycznego państwa, co pozostaje w ścisłym związku z zasadą neutralności światopoglądowej [Borecki, 2007, s. 86].

Równouprawnienie możliwe jest tylko wówczas, gdy państwo zachowuje całkowitą bezstronność wobec różnych koncepcji religijnych wyznawanych przez obywateli i nie angażuje się w sprawy konfesyjne [Góralski, 2003, s. 96].

W państwie demokratycznym XXI wieku wszystkie Kościoły i Związki Wyznaniowe powinny być jednakowo traktowane i mieć zapewnione te same możliwości rozwoju. Ateiści, agnostycy i ludzie bezwyznaniowi powinni mieć gwarancje prawne równe działającym w nim Kościołom, czy Związkom Religijnym [Czohara, 1994, s. 25].

Przywileje przyznane któremuś z Kościołów, czy Związkowi Wyznaniowemu trudno cofnąć. Rada Europy w swoich opiniach i uchwałach określa granice dla pełnego równouprawnienia Związków Wyznaniowych starając się ustalić uprawnienia, z których powinny korzystać wszystkie legalnie działające Związki Wyznaniowe. Dużą swobodę decyzji w tej materii otrzymują władze poszczególnych państw należących do Unii Europejskiej. Te uchwały nakreślają kierunek w jakim powinny zmierzać decyzje władz poszczególnych państw członkowskich, w tym zakaz indoktrynacji religijnej lub ateistycznej przez władze i instytucje publiczne. Państwo powinno jednakowo traktować Związki Wyznaniowe, organizacje ateistów, agnostyków i osoby bezwyznaniowe [Pietrzak, 1999, s. 291].

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku w preambule potwierdza równość w prawach i powinnościach wszystkich obywateli Rzeczypospolitej, w tym także w zakresie wolności sumienia i religii. Znalazł w niej wyraz pluralizm światopoglądowy oraz aksjologiczny. Został zaakcentowany podział na wierzących i niewierzących: „My Naród Polski - wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i niepodzielający tej wiary ...”.

Konstytucja gwarantuje wolność religijną osobom wierzącym należącym do Związków Wyznaniowych o uregulowanej sytuacji prawnej, a w art. 53 ust. 1 zapewnia ogólnie wolność sumienia i religii. Wolność wyrażania przekonań światopoglądowych i filozoficznych w życiu publicznym gwarantuje art. 25 ust. 2 Konstytucji, ale w kontekście zasady bezstronności, inaczej neutralności władz publicznych a nie wolności i praw człowieka [Borecki, 2007, s. 17]. Polska ratyfikowała 2 października 1992 roku Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i podstawowych wolnościach z 1950 roku [Nowicki, 1988, s. 302]. Art. 9 tej konwencji przyznał prawo do wolności religijnej. Państwa, które go ratyfikowały zobowiązane są do ochrony wolności religijnej, to znaczy tworzenia przez instytucje publiczne odpowiednich warunków umożliwiających zaspokajanie potrzeb religijnych. Zakres tego przepisu obejmuje także osoby wyznające światopogląd areligijny.

Orzecznictwo Europejskiej Komisji i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25 maja 1993 roku stwierdza, że artykuł 9 Konwencji ma duże znaczenie dla ateistów, agnostyków, sceptyków oraz osób religijnie obojętnych. Dla osób bezwyznaniowych w Polsce znaczy to, że mogą na podstawie tych przepisów międzynarodowych poszukiwać ochrony wolności swoich przekonań [Borecki, 2007, s. 5].

Prawo do tworzenia nowych Kościołów i Związków Wyznaniowych wynika z wolności sumienia i religii, gwarantowanej przez art. 53 ust.1 Konstytucji [Wysoczański, 1997, s. 31]. Zasady i sposób prowadzenia rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych określa rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 31.03.1999 roku [Dz. U. Nr 38, poz. 374.] Prawo wpisu do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych przysługuje obecnie grupie co najmniej 100 obywateli polskich posiadających pełną zdolność do czynności prawnych. Prawo tworzenia nowych Kościołów i Związków Wyznaniowych przysługuje obecnie wyłącznie obywatelom polskim, a do nowelizacji w 1997 roku obejmowało także cudzoziemców, osoby bezpaństwowe, co uznano za sprzeczne z zasadą

demokracji [Pietrzak, 1993, s. 250]. Jest to sprzeczne zarówno z zasadą demokracji jak również z charakterem epoki, w której żyjemy ponieważ potęgują się procesy migracyjne w związku z czym należałoby gwarantować cudzoziemcom i osobom bezpaństwowym możliwość tworzenia Kościołów czy Związków Wyznaniowych. Kontrowersje budzi również wprowadzony limit stu wnioskodawców [Mezglewski, Misztal, Stanisz, 2006, s. 246].

Ustawa ta ogranicza zróżnicowanie światopoglądowe społeczeństwa, a więc nie jest zgodna z demokracją. Społeczeństwo powinno być światopoglądowo pluralistyczne, a wprowadzone limity uniemożliwiają legalizację faktycznie istniejących i działających w Polsce wszystkich Związków Religijnych, czyli faktyczną realizację wolności religijnej.

Wśród kościołów i Związków wyznaniowych często dochodzi do rozłamów nawet na poziomie parafii czy zboru. 9 czerwca 1997 roku do rejestru Kościołów i Związków Wyznaniowych wpisane zostało „Chrześcijańskie Centrum Pan Jest Sztandarem” Kościół w Tarnowie. Chrześcijańskie Centrum powstało z rozłamu jaki zarysował się w zborze Kościoła Zielonoświątkowego w Tarnowie. Kościół ten został zarejestrowany, gdy prawo wpisu do rejestru Kościołów i Związków Wyznaniowych przysługiwało grupie 15 obywateli. Przy wymogu stu jak stanowią dzisiejsze przepisy do rejestracji by nie doszło gdyż podczas rejestracji Chrześcijańskie Centrum liczyło 18 osób. Dzisiaj po 17 latach w spotkaniach uczestniczy niewiele ponad 20 osób [Mędzelowski, 2013, s. 32].

Współczesne państwa demokratyczne powinna charakteryzować zasada zgodnie z którą wiara obywatela, bądź bycie ateistą, agnostykiem, człowiekiem bezwyznaniowym jest jego sprawą prywatną. Aktywna postawa państwa w sprawach światopoglądowych narusza zasadę bezstronności. Państwo powinno gwarantować jednostkową wolność myśli sumienia i wyznania [Pietrzak, 2006, s. 64].

Równość wobec prawa Związków Wyznaniowych i osób bezwyznaniowych powinna znaczyć w państwie demokratycznym jednakowe traktowanie bez dyskryminacji, czy uprzywilejowania i wyposazenie w równe uprawnienia [Borecki, 2007, s. 86-87].

Ustawa o systemie oświaty z 9 lipca 1991 roku przyznała wszystkim legalnie działającym Kościołom i Związkom Wyznaniowym uprawnienie do nauczania religii w szkołach, ale Minister Edukacji Narodowej ograniczył je uzależniając nauczanie religii od liczby dzieci tego samego wyznania w danej klasie. Pozbawiono tym samym dzieci inne niż katolickie prawa do pobierania nauki religii w szkołach publicznych z wyjątkiem niektórych gmin, gdzie dzieci Wyznania Prawosławnego, Ewangelicko - Augsburskiego i w jednym przypadku Ewangelicko - Reformowanego spełniają kryterium siedmiu uczniów w jednej klasie czy szkole. W rezultacie tego dzieci i młodzież wyznająca religie mniejszościowe zmuszana jest pod wpływem presji środowiska i ze względów organizacyjnych uczęszczać na katechezę katolicką [Borecki, 2007, s. 111]. Młode pokolenie zachęcane jest więc do konformizmu [Stanosz, 2006, s. 34].

Kontrowersje wzbudził tryb wprowadzenia nauki religii do szkół publicznych [Górowska, Rydlewski, 1992, s. 138]. Wspólnoty wyznaniowe poczuły się zagrożone tym bardziej że zdeorganizowało to dotychczasowy sposób nauczania religii jednakowy dla wszystkich w punktach katechetycznych i uprzywilejowało Kościół Rzymskokatolicki. Kościoły i Związki Wyznaniowe zostały postawione przed faktem dokonanym, a ich protesty do Polskiej Rady Ekumenicznej, czy władz zignorowane .

Synod Kościoła Ewangelicko – Reformowanego zaprotestował przeciwko trybowi postępowania władz państwowych odznaczającemu się „nieuzasadnionym, brakiem słuchu na głos opinii publicznej i niewłaściwą formą współpracy z przedstawicielami Kościołów mniejszościowych. na przykład doręczenie im w ostatniej chwili projektów wspomnianych dokumentów co uniemożliwiło w przypadku naszego Kościoła trybu podejmowania decyzji

oraz spokojne przemyślenie wszystkich praktycznych konsekwencji wynikających z wprowadzenia w życie nowych przepisów” [Oświadczenie Synodu Kościoła Ewangelicko - Reformowanego w sprawie nauczania religii w szkołach publicznych, 1992, s. 11]. Synod negatywnie ocenił niektóre postanowienia w Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 roku jak na przykład umieszczenie na świadectwie szkolnym oceny z religii (etyki) bądź stawianie kreski a także formalne odmawianie chrześcijańskiej modlitwy przed i po zakończeniu zajęć. „Kościół Rzymskokatolicki i Kościoły zrzeszone w Polskiej Radzie Ekumenicznej do której i nasz Kościół należy, to jeszcze nie całe społeczeństwo. Uważamy, że żadne dziecko w naszym kraju nie powinno z powodów religijnych doświadczać przymusu niepokoju ani wyobcowania ze społeczności szkolnej. Nasze stanowisko wynika zarówno z ewangelicznej zasady miłości bliźniego i szacunku dla każdej osoby ludzkiej, jako też z poszanowania praw człowieka do przestrzegania których zobowiązane jest nasze państwo” [Oświadczenie Synodu Kościoła Ewangelicko - Reformowanego w sprawie nauczania religii w szkołach publicznych, 1992, s. 1].

Niektóre Związki Wyznaniowe, na przykład Świadkowie Jehowy, nie zabiegają o możliwość studium biblijnego dla swoich dzieci na terenie obiektów szkolnych chociaż w wielu szkołach spełniony jest limit siedmiu wyznawców wśród uczniów. Przy każdej okazji podkreślają neutralność względem państwa [Mędzelowski, 2013, s. 33-34].

Osoby bezwyznaniowe w Polsce są również dyskryminowane w zakresie możliwości nauczania w szkole światopoglądu areligijnego, co jest nie do pogodzenia z konstytucyjnym prawem rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem. Polski system edukacji publicznej nie urzeczywistnia zasady neutralności światopoglądowej, bowiem zgodnie z ustawą o systemie oświaty, nauczanie i wychowanie ma respektować chrześcijański system wartości, za podstawę przyjmując uniwersalne zasady etyki [Mezglewski, Misztal, Stanisz, 2006, s. 154]. Argumentacja dotycząca zasad uniwersalnych wydaje się wątpliwa, ponieważ

nie ma uniwersalnych zasad etycznych. Nawet wartość życia człowieka nie jest powszechnie przyjmowana jako niepodważalna.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14. 04.1992 roku w sprawie warunków i sposobu organizowania nauczania religii w publicznych szkołach i przedszkolach przewiduje możliwość nauczania etyki, ale ustanawia kryterium siedmiu zainteresowanych osób w klasie lub w szkole. Obliguje to szkołę do zorganizowania zajęć etyki nie odwołującej się do Boga [Borecki, 2007, s. 25]. W przypadku rezygnacji przez rodziców lub opiekunów z pobierania nauki religii lub etyki, uczeń pozbawiony zostaje oceny z tego przedmiotu na świadectwie, co jest swoistą dyskryminacją, bo pracodawca jeżeli charakteryzuje go fanatyzm religijny może nie przyjąć do pracy człowieka, który nie ma oceny z religii na świadectwie.

Nie powinna być dyskryminowana ani jakakolwiek grupa mniejszościowa ani jednostka, a do takich skutków może prowadzić Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 14. 04. 1992 roku.

Obecnie w Polsce nie ma sprzyjających warunków, by przyznawać się do bezwyznaniowości, czy przynależności do wyznania mniejszościowego [Mezglewski, Misztal, Stanisław, 2006, s. 154].

Ustawa z 17 maja 1989 roku art. 31 ust. 2 wprowadza obligatoryjne zatrudnianie kapelanów katolickich w państwowych zakładach leczniczych oraz zamkniętych zakładach opieki społecznej. Podobne regulacje posiada Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny /na mocy art. 27 ust. 2 ustawy z 5 lipca 1991 roku o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego/. Przedstawiciele ośmiu Kościołów chrześcijańskich: Katolickiego, Polsko - Katolickiego, Prawosławnego, Ewangelicko - Augsburskiego, Ewangelicko - Metodystycznego, Chrześcijan Baptystów, Zielonoświątkowego i Adwentystów Dnia Siódmego mają prawo żądać od kierowników państwowych zakładów opieki zdrowotnej i pomocy społecznej, by ci przeznaczyli

odpowiednie pomieszczenia na kaplice lub w wyjątkowych przypadkach inne pomieszczenia w celu umożliwienia organizowania nabożeństw i zbiorowych praktyk religijnych. Pozostałym prawnie działającym Kościołom i Związkom Wyznaniowym polskie prawo nie stworzyło takich warunków [Borecki, 114, s. 114]. W tym przypadku, jak również w zakresie finansowego wsparcia państwa dla Związków Wyznaniowych, zasada równouprawnienia związków wyznaniowych nie jest respektowana.

Największe dotacje ze środków publicznych otrzymuje Kościół Katolicki, w tym na utrzymanie wyższych uczelni: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Papieska Akademia Teologiczna, Papieskie Wydziały Teologiczne w Warszawie i we Wrocławiu, Wyższa Szkoła Filozoficzno - Pedagogiczna „Ignatium” w Krakowie. W wymienionych placówkach kształcą się przyszli księża katolicy i podnoszą swoje kwalifikacje osoby związane z Kościołem Rzymskokatolickim. Świadczy to o dostosowaniu prawa do oczekiwań jednego wyznania [Stanosz, 2006, s. 34]. Powoduje to ekskluzję grup wyznaniowych nie katolickich.

Zgodnie z pierwotnym brzmieniem ustawy z 17 maja 1989 roku o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, wnioski o przywrócenie własności nieruchomości w ramach postępowania regulacyjnego można było składać w terminie dwóch lat od dnia wejścia w życie ustawy. Taki sam termin ustanowiono również dla Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, Ewangelicko - Augsburskiego, Ewangelicko - Metodystycznego, Kościoła Chrześcijan Baptystów i Ewangelicko - Reformowanego. Gminy Wyznaniowe Żydowskie otrzymały na mocy tej samej ustawy termin pięcioletni.

Ustawa z 11 października 1991 roku o zmianie ustawy o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego przedłużyła okres występowania z roszczeniami do 31 grudnia 1992 roku, a następnie Komisja Majątkowa ds. Kościoła Katolickiego uchylała swoje poprzednie orzeczenia i wydawała nowe korzystniejsze dla Kościoła Rzymskokatolickiego.

W sprzeczności z zasadą równouprawnienia wyznań pozostaje ustawa z 30 kwietnia 2004 roku o zmianie ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, która Kościołom: Prawosławnemu, Ewangelicko - Reformowanemu i Kościołowi Chrześcijan Baptystów przywróciła terminy do składania wniosków na okres dwóch lat od wejścia w życie [Borecki, 2007, s. 114].

Należy dążyć do uprawomocnienia faktu różnorodności światopoglądowej naszego społeczeństwa. W Polsce po 1989 roku widoczny jest regres w zakresie ochrony wolności sumienia i wyznania osób szczególnie w wymiarze indywidualnym [Borecki, 2007, s. 16-23]. Jarosław Szamanek uważa, że „odrzućcie w praktyce zasady neutralności światopoglądowej państwa oraz popieranie przez państwo wartości religijnych (chrześcijańskich) wiąże się z częściowym zanikiem funkcjonalnej odrębności państwa oraz związków wyznaniowych, przede wszystkim Kościoła katolickiego” [Szymanek, 2009, s. 48-49].

W takiej sytuacji bardzo niepożądana jest bierność z jaką mamy do czynienia chociażby wśród wyznawców Związków Wyznaniowych jak Świadkowie Jehowy, Badacze Pisma Świętego, Wolni Badacze Pisma Świętego, czy wyznawcy Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania”. Członkowie tych Związków Wyznaniowych nie angażują się w sprawy życia społecznego. Nie biorą udziału w wyborach, spotkaniach publicznych, konferencjach, a swoją bierność wyjaśniają tym, że taka działalność nie mieści się w ramach statutowych ich Związków Wyznaniowych. Świadkowie Jehowy stanowią trzecią pod względem liczebności grupę wyznaniową w Polsce i ich głos w omawianych sprawach byłby zapewne znaczący, podobnie jak wyznawców pozostałych Związków Wyznaniowych. Dodać należy, że Świadkowie Jehowy prowadzą aktywną działalność „od drzwi do drzwi”, która przynosi wymierne efekty w postaci pozyskiwania nowych wyznawców i pozwala na zaznaczanie swojego istnienia.

Wyznawcy danej religii zazwyczaj tolerują wyznawców tych religii o których doktrynie nic lub niewiele wiedzą. Mają negatywny stosunek do tych wyznań, które powstały na skutek rozłamu z ich własnego wyznania.

Procesem towarzyszącym rozłomom religijnym są tendencje do łączenia się wyznań, zwłaszcza pokrewnych doktrynalnie. W świetle tego należy pozytywnie ocenić działalność poszczególnych Kościołów w kształtowaniu działalności Polskiej Rady Ekumenicznej w ciągu niemal siedemdziesięciu lat.

„Ekumenizm w Polsce jest zjawiskiem złożonym i wielowątkowym i nie można go rozpatrywać bez znajomości historii Polski. Jak się oczekuje, stanie się ruchem widocznym w parafiach i zborach, obejmując nie tylko duchownych. Przyczyni się do przewycięzania uprzedzeń w tym także narodowych, które utożsamiają wyznanie religijne z określoną narodowością. Działania ekumeniczne utrudnia także brak wiedzy ekumenicznej i dlatego konieczna jest zmiana edukacji w seminariach oraz wyższych uczelniach teologicznych, wyznaniowych i państwowych”. Tak pisali o ekumenizmie profesorowie Wacław Hryniewicz i Roman Rogowski [Rogowski, 1997, s. 444-445].

Dialog ekumeniczny powinien prowadzić do inkluzji grup i wspólnot. A więc wymaga szczerości, szacunku i zaufania do drugiego człowieka [Six, 1972, s. 245-246]. Dialog ekumeniczny powinien być spotkaniem na płaszczyźnie zwykłych stosunków między ludźmi i zmierzać do ułatwienia rozmówcom wyjścia z izolacji, pozbycia się wzajemnych nieufności i wytworzenia atmosfery zaufania [Mędzelowski, 2013, s. 101]. Maria Szyszkowska uważa, że ekumenizm ma prowadzić do tolerancji, do przewycięzania skłonności, by wartości w których jesteśmy wychowani uznawać za najwłaściwsze i niepodlegające żadnym wątpliwościom [Szyszkowska, 2008, s. 64].

Polska Rada Ekumeniczna została wpisana do rejestru stowarzyszeń i związków religijnych jako „związek związków wyznaniowych”. Jej sytuację prawną regulowały

zmienione w 1949 roku przepisy o stowarzyszeniach, które dotyczyły również organizacji religijnych nie mających uregulowanej sytuacji prawnej i nowo tworzone [Dz. U. nr 4, poz. 30, 1949]. Według statutu członkami założycielami Polskiej Rady Ekumenicznej były następujące kościoły: Kościół Ewangelicko - Augsburski, Kościół Ewangelicko - Reformowany, Polski Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Metodystyczny, Kościół Polsko - Katolicki, Starokatolicki Kościół Mariawitów, Zjednoczony Kościół Ewangeliczny oraz Chrześcijańska Akademia Teologiczna. W 1958 roku Polska Rada Ekumeniczna otrzymała status członka stowarzyszonego w Światowej Radzie Kościołów.

W tym okresie działalność Polskiej Rady Ekumenicznej koncentrowała się, oprócz działalności religijnej, kościelnej również na działalności patriotyczno - obywatelskiej. Było to spowodowane przemianami jakie zachodziły w naszym kraju i zmianą poglądów poszczególnych członków Rady na zagadnienie ekumenizmu. Nie bez znaczenia w tym procesie był także wybór 28 czerwca 1960 roku bpa Jana Niewieczera na zwierzchnika Polskiej Rady Ekumenicznej [Urban, 1988, s. 134].

Zdaniem Kazimierza Urbana, wzrost tendencji przywódczych Kościoła Rzymskokatolickiego wobec innowierców nie pozostawał bez wpływu na konsolidację mniejszości religijnych. W roku 1962 do Polskiej Rady Ekumenicznej ponownie przystąpił Kościół Prawosławny [Urban, 1996, s. 231-233]. Polska Rada Ekumeniczna w 1963 roku powołała w Pradze Polski Oddział Konferencji Pokojowej. Zaangażowała się tym samym w działania na rzecz utrzymania pokoju, zaprzestania zbrojeń i w likwidację konfliktów zbrojnych.

15 kwietnia 1967 roku zmieniono i zatwierdzono nowy statut. Nacisk położono na zakładanie instytucji ekumenicznych i charytatywnych, na szerzenie wartości pokoju i patriotyzmu. Planowano nawiązywanie kontaktów z zagranicznymi organizacjami ekumenicznymi oraz działalność wydawniczą i propagandową. Dwukrotnie zmieniano

i zatwierdzano statut Polskiej Rady Ekumenicznej; 20 września 1996 roku i 27 maja 2002 roku [Jaworska, 2003].

Stosunki między Polską Radą Ekumeniczną i Kościołem Rzymskokatolickim przez długie lata były konfliktowe. Sprzyja temu struktura wyznaniowa społeczeństwa, a także traktowanie przez Kościół Rzymskokatolicki przedstawicieli innych wyznań jako ludzi błędzących [Urban, 1994, s. 130]. Historia podzielonego chrześcijaństwa, na co zwraca uwagę Leonard Górka i Stanisław Celestyn Napiórkowski, rzadko bywała świadkiem prób dialogów doktrynalnych z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego [Górka, Napiórkowski, 1995, s. 154].

Nieliczni księża rzymskokatolicy podjęli działania ekumeniczne [Górka, Napiórkowski, 1995, s. 154]. Ich postawa, a także poglądy papieża Jana XXIII spowodowały, że Kościół włączył się w działalność ekumeniczną. Stanowisko Kościoła katolickiego zostało wyrażone w Dekrecie o ekumenizmie „Unitatis redintegratio” z 1964 roku i w „Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich” [Bardecki, 1996, s. 193-242].

Światową Radę Kościołów podczas obrad Soboru reprezentował znany teolog Kościoła Ewangelicko - Reformowanego L. Vischer. Zaproszono także imiennie znanych teologów w osobach: O. Cullmanna, R. Schutza i M. Turiana [Górka, 1996, s. 193-242]. Pomimo że Sobór Watykański II wytyczył drogę, którą powinni iść hierarchowie tego Kościoła w stosunku do „braci odłączonych”, czyli innych wyznań chrześcijańskich, jak i w stosunku do wyznań niechrześcijańskich, głównie judaizmu i islamu - proces współpracy zachodził powoli.

Do końca lat sześćdziesiątych kontakty między Polską Radą Ekumeniczną a Kościołem rzymskokatolickim były sporadyczne i nieoficjalne. Niektórzy przedstawiciele zarówno wśród duchownych, jak i świeckich wyznawców Kościoła rzymskokatolickiego brali udział w okolicznościowych nabożeństwach z okazji Tygodnia Modlitwy o Jedność Chrześcijan. Od 1962 roku Kościół rzymskokatolicki sam zaczął organizować takie nabożeństwa. W tych nabożeństwach również uczestniczyli przedstawiciele wyznań innych niż rzymskokatolickie.

W lutym 1966 roku została powołana Komisja Episkopatu do spraw ekumenizmu. Zaczęła wydawać kwartalnik „Biuletyn Ekumeniczny” oraz coroczne opracowanie materiałów dotyczące „Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan” [Górka, Napiórkowski, 1995, s. 392-397].

23 października 1968 roku w Kościołach całego kraju odczytano pierwszy w historii List Episkopatu Polski na temat ekumenizmu „O dążeniu do jedności chrześcijan”. Księża biskupi pisali w nim m. in.: "Wprawdzie w porównaniu z katolikami liczba chrześcijan prawosławnych, ewangelików i innych wspólnot chrześcijańskich jest w Ojczyźnie naszej procentowo niewielka, ale Bóg nie mierzy serc ludzkich liczbami, lecz miarą wiary, nadziei i miłości" [List Rady ds. Ekumenizmu na Stulecie Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 2007]. Był to wyraz życzliwości ze strony Kościoła rzymskokatolickiego skierowany w stronę Polskiej Rady Ekumenicznej. Został on odczytany we wszystkich Kościołach katolickich w Polsce. Tu znowu rodzi się pytanie, w jaki sposób owa deklarowana jakość miała wpływ na kształtowanie dialogu ekumenicznego i czy zachodzi proces inkluzji?

W 1971 roku Komisja Episkopatu do Spraw Ekumenizmu nawiązała kontakty z Polską Radą Ekumeniczną [Urban, 1992, s. 26]. W 1974 roku doszło do powołania mieszanej komisji Polskiej Rady Ekumenicznej i Komisji Episkopatu do Spraw Ekumenizmu Kościoła rzymskokatolickiego [Urban, 1988, s. 137]. W miejsce istniejącej od 1974 roku Komisji Mieszanej Episkopatu Polski do Spraw Ekumenizmu i Polskiej Rady Ekumenicznej powołano w 1997 roku Komisję do spraw Dialogu Konferencji Episkopatu Polski i Polskiej Rady Ekumenicznej [Napiórkowski, Leśniewski, Leśniewska, 2001, s. 743]. Do Polskiej Rady Ekumenicznej należy siedem kościołów: Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Ewangelicko - Augsburski, Kościół Ewangelicko - Metodystyczny, Kościół Ewangelicko - Reformowany, Kościół Polskokatolicki, Kościół Starokatolicki Mariawitów i Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Na prawach członków stowarzyszonych w Prezydium Polskiej Rady

Ekumenicznej zasiadają przedstawiciele Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, uczelni ekumenicznej, Towarzystwa Biblijnego w Polsce i Społecznego Towarzystwa Polskich Katolików [Frankowski, 2005, s. 148].

We wstępie do statutu napisano: „Polska Rada Ekumeniczna, zwana dalej Radą jest społecznością Kościołów w niej zrzeszonych, działających na obszarze Państwa Polskiego. Rada pielęgnuje polskie tradycje ekumeniczne, nawiązując do tego nurtu polskiej tradycji, który opowiada się za wolnością, równouprawnieniem i wzajemnym poszanowaniem wyznań” [Statut Polskiej Rady Ekumenicznej, § 4 oraz wstęp do statutu].

Znaczącym osiągnięciem Rady jest kształtowanie tolerancji międzywyznaniowej jako jednego z elementów kultury światopoglądowej społeczeństwa. Nie rezygnując z własnych prawd doktrynalnych, wypracowała Polska Rada Ekumeniczna model współżycia różnych wspólnot religijnych [Karski, 1996]. W artykule 5 statutu zostało napisane: „Do Rady mogą zostać przyjęte inne Kościoły posiadające osobowość prawną, nauczające, iż zgodnie z pismem Świętym wyznają wiarę w Trójjedynego Boga: Ojca, Syna i Ducha Świętego oraz uznają Jezusa Chrystusa jako Boga - Człowieka i Zbawiciela”. Wśród Kościołów spełniających te kryteria należy wymienić: Kościół Katolicki Mariawitów, Kościoły Zielonoświątkowe, Kościół Chrystusowy, Kościół Ewangelicznych Chrześcijan, Kościół Wolnych Chrześcijan, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego.

Istotne znaczenie mają z tego punktu widzenia organizowane każdego roku w styczniu przez Kościoły zrzeszone w Polskiej Radzie Ekumenicznej „Tygodnie modlitw o jedność chrześcijan” [Statut PRE. § 5] , do udziału w których zachęca się kościoły spełniające wymagane kryteria. Polska Rada Ekumeniczna prowadzi działalność zmierzającą do utrzymania pokoju na świecie, ściśle współpracując w tym zakresie ze Światową Radą Kościołów i jej odpowiednikiem w Europie Konferencją Kościołów Europejskich [Urban, 1984, s. 111-130]. Moim zdaniem, najwięcej dla dialogu ekumenicznego wnosi Karta

Ekumeniczna z 2001 roku, bowiem dotyczy dialogu z religiami monoteistycznymi i religiami nie chrześcijańskimi.

Dokument jakim jest Karta Ekumeniczna ma podtytuł „Wytyczne dla wzrastającej współpracy pomiędzy Kościołami w Europie”. Podpisano go 22 kwietnia 2001 roku w Strasburgu. Ma charakter wskazań oraz apelu skierowanego do Kościołów i chrześcijan Europy i jest dobrowolnie podjętym zobowiązaniem [Hryniewicz, 2004, s. 47-57]. Karta ta ma wspierać ekumeniczną kulturę dialogu i współpracę między Kościołami, pogłębiać duchową wspólnotę z innymi religiami monoteistycznymi jak judaizm, czy islam oraz prowadzić dialog z wyznawcami innych religii i światopoglądów [Hryniewicz, 2004, s. 400, 410-411].

Karta przypomina we wstępie, że Europy nie można ograniczać jedynie do części zachodniej i łacińskiej; rozciąga się od Atlantyku po Ural, od Przylądka Północnego po Morze Śródziemne i że do Europy należy również jej część południowa i południowo - wschodnia; słowiańska, grecka, prawosławna [Hryniewicz, 2004, s. 404]. Karta podkreśla, że podzielonym chrześcijanom potrzebna jest wymiana doświadczeń. W sferze polityki chrześcijanie różnych wyznań mogą współpracować ponosząc wspólnie odpowiedzialność polityczną. Należy unikać „szkodliwej konkurencji” i „nowych podziałów”. W imię poszanowania wolności religijnej chrześcijanie są zobowiązani szanować wolne decyzje osób w sprawie ich przynależności religijnej i kościelnej. Niedopuszczalny jest nacisk wpływający na wybór lub zmianę wyznania [Hryniewicz, 2004, s. 406-407].

Kościołom potrzebne są studia nad historią podziałów i dziejami Kościołów chrześcijańskich, a dialog wśród chrześcijan powinien wyjaśnić nieporozumienia i zaszłości. Karta odwołuje się do godności osoby ludzkiej z czego wynika równość. Opowiada się za wzmocnieniem pozycji kobiety i jej równouprawnieniem. Sprzyja demokratyzacji, pokojowi, wolności, tolerancji i sprawiedliwości w życiu społecznym. Autorzy Karty twierdzą, że należy

pielęgnować wspólne dziedzictwo chrześcijaństwa i judaizmu, a więc przeciwstawiać się antysemityzmowi we wszystkich jego formach.

Karta wzywa również do szacunku dla wyznawców islamu. Nawołuje do dialogu i współpracy, a także do bliższego poznania tej monoteistycznej religii. Do nowych wspólnot religijnych odnosi się ostrożnie. Zaleca otwartość i dyskusje z ludźmi obojętnymi religijnie oraz z osobami o innym światopoglądzie, ale jednocześnie zwraca uwagę, że trzeba odróżnić grupy religijne i światopoglądowe, z którymi można podjąć dialog - od tych przed którymi należy ostrzegać.

Stosunek do tego co zostało zapisane w Karcie w poszczególnych krajach jest zróżnicowany. Zainteresowanie w Polsce tym dokumentem, pomimo upływu kilkunastu lat od jego podpisania, jest niewielkie. Kartę cenią teoretycy i praktycy ekumenii. Ks. Wacław Hryniewicz uznał, że wymaga rozwiązania problem relacji Kościołów mniejszościowych do większościowego Kościoła rzymskokatolickiego. Podkreśla też potrzebę szerszego dialogu z judaizmem [Hryniewicz, 2004, s. 414-415].

Karta dzieli ekumenizm na duchowy, naukowy i praktyczny. Pierwszy z nich powinna cechować postawa ekumenicznego nawrócenia, odrzucająca pychę wyznaniową i pogląd, że wina za podziały obciąża katolików. Naukowy ma dbać o tradycję i obiektywną ocenę Kościołów, natomiast ekumenizm praktyczny ma zachęcać chrześcijan rozmaitych wyznań do współpracy, na przykład do nabożeństw ekumenicznych [Napiórkowski, Leśniewski, Leśniewska, 2001, s. 117].

Stanowiska poszczególnych Kościołów będących członkami Polskiej Rady Ekumenicznej co do zasadności działań ekumenicznych są rozbieżne nawet w ich własnym środowisku.

Stanowisko Kościoła Chrześcijan Baptystów w stosunku do współpracy ekumenicznej nie jest jednolite. Negatywny stosunek do ekumenizmu wyraża Marek Głodek. Twierdzi, że

współpraca ekumeniczna sprowadza się jedynie do organizowania w trzecim tygodniu stycznia Tygodnia Powszechnej Modlitwy o Jedność Chrześcijan [Głodek, 1993, s. 3-6].

Włodzimierz Tasak, analizując różne modele dialogu ekumenicznego, zauważa nierealność dążeń do organizacyjnej jedności chrześcijan. Pisze, że nie ma sensu „angażować swe i tak szczupłe siły i środki w przedsięwzięcia tak niewiele mające wspólnego z ratowaniem ginących. Może przybywa od tego miłych i wartościowych kontaktów towarzyskich, ale raczej nie ubywa kandydatów do piekła w naszym społeczeństwie” [Tasak, 1993, s. 6-9].

Odmienne stanowisko prezentuje inny badacz baptyzmu Ryszard Tyśnicki, który uważa, że współpraca ekumeniczna ma sens, gdyż pozwala wzajemnie się wzbogacać. Powodem niechęci do współpracy ekumenicznej jest „przekonanie o swojej wyznaniowej wyjątkowości i wyższości”. Zdaniem autora celem współpracy ekumenicznej powinna być tolerancja wyznaniowa i likwidowanie uprzedzeń. Pisze nawet o możliwości zbudowania ponadwyznaniowej wspólnoty [Tyśnicki, 2000, s. 8-11].

Tadeusz J. Zieliński wymieniając zarzuty wysuwane przez niektórych baptystów wobec współpracy ekumenicznej, dostrzega pozytywne strony przynależności do Polskiej Rady Ekumenicznej. Zarzuca Światowej Radzie Kościołów zbyt duże zaangażowanie w działalność społeczno - polityczną. Pozytywne aspekty, to możliwość współpracy z innymi chrześcijanami, instytucjonalizacja pluralizmu wyznaniowego i dogodne forum do negocjacji z władzą państwową. Przedstawia też wizję ekumenizmu bliższego i dalszego. Ekumenizm bliższy, to współpraca z wyznaniem i wspólnotami protestanckimi. Nadzieje wiąże z tymi wyznaniem, które praktykują formę chrztu przez dorosłych. Ekumenizm dalszy, to kontakty z Kościołem Katolickim i Prawosławiem [Zieliński, s. 19-22].

Na temat ekumenizmu wypowiadają się także przedstawiciele Związków Wyznaniowych nieuczestniczących w dialogu ekumenicznym. Zwierzchnik Kościoła Zborów Chrystusowych Henryk Sacewicz uważa, że media z reguły nie dostrzegają istnienia innych

Związków Wyznaniowych niż Kościół Katolicki. Podaje przykład, że wśród zabitych górników w kopalni „Wujek” byli też ewangelicy, co pominęły media. Media nie podają informacji o tym, do jakiego wyznania należą znane postaci życia publicznego, a są wśród nich wyznawcy nie tylko Kościoła Rzymskokatolickiego [Sacewicz, 1994, s. 19-21].

Biskup Kościoła Rzymskokatolickiego Zygmunt Pawłowicz stwierdza, że jedność Kościoła gwarantuje papież i biskupi. Powołuje się na nauki Soboru Watykańskiego II. Papieża uważa za trwałe i widzialne „źródło i fundament” jedności zarówno biskupów, jak i wiernych. Wszelkie rozłamy w wierze są sprzeczne z wolą Bożą, są zgorzeniem i grzechem. Zaciemniają obraz Kościoła, pozbawiają świat zleconej Kościołowi służby jedności, pojednania i pokoju. Chrześcijanom nie wolno pogodzić się z rozdarciem chrześcijaństwa na rozmaite wyznania [Pawłowicz, 1996, s. 23-24].

Zbigniew Danielewicz, uważa, że nowe grupy religijne stanowią dla Kościoła „raczej wyzwanie i mogą być przykładem pogłębionego i zaangażowanego życia przeżywaną wiarą. Trzeba wiele pokory, by móc tak na nie spojrzeć. Byłoby też wyrazem głębokiej mądrości uczyć się od tych, którzy sami uważają się za naszych wrogów i nas oczerniają” [Danielewicz, 1999, s. 93].

Badacz ten uważa również, że adwentyści odrzucają ekumenizm jako dążenie do zjednoczenia chrześcijańskich wyznań i dokonania uzgodnień doktrynalnych. Są przeciwni ekumenizmowi instytucjonalnemu. Pragną jedności wewnętrznej a nie zewnętrznej. Jedność Kościoła powinna być skierowana na indywidualne odrodzenie każdego chrześcijanina i nie może być osiągnięta na drodze uchwał, czy dyskusji na soborach i zgromadzeniach. Ekumenizm jest też przeszkodą w dziele ewangelizacji, co stanowi powód, zdaniem autora, że Kościół Adwentystów Dnia Siódmego nie został ani członkiem Światowej Rady Kościołów, ani innej ekumenicznej organizacji międzywyznaniowej. Twierdzi również, że Adwentyści

uważają siebie za jedyny i prawdziwy Kościół, a inne wspólnoty są ich zdaniem chrześcijańskie tylko z nazwy [Danielewicz, 1999, s.78-79].

Pomimo tego Z. Danielewicz zauważa, że istnieją podstawy do prowadzenia dialogu katolicko - adwentystycznego między Kościołami a nie między Kościołem i „nowymi ruchami religijnymi”. Takie stanowisko jest podyktowane zapewne tym, że Kościół Adwentystów Dnia Siódmego jest jedynym Związkiem Wyznaniowym w Polsce - poza Polską Radą Ekumeniczną - z którym Kościół rzymskokatolicki od 1984 roku prowadzi dialog ekumeniczny w ramach Zespołu Rozmów Bilateralnych Adwentystyczno - Katolickich.

Droga Polskiej Rady Ekumenicznej do dialogu ekumenicznego była trudna z powodu wzajemnych uprzedzeń. Brak tolerancji i zrozumienia doprowadził do tego, że od 2007 roku nie odbywają się w Tarnowie Tygodnie Modlitw o Jedność Chrześcijan, a miały być zwieńczeniem całorocznej współpracy. Były lata, że w tych spotkaniach brali udział przedstawiciele pięciu wyznań działających na terenie Tarnowa. Spotykali się przedstawiciele Kościoła Chrześcijan Baptystów, Kościoła Ewangelicko - Metodystycznego, Kościoła Ewangelicko – Augsburskiego, Kościoła Polskokatolickiego i Kościoła Rzymskokatolickiego pomimo, że na co dzień ze sobą nie współpracowali. Z moich obserwacji wynika, że w miastach porównywalnych co do liczby mieszkańców sytuacja jest podobna, chociażby w Nowym Sączu. W wielu miejscowościach naszego kraju taka współpraca nie istnieje [Mędzelowski, 2013, s. 101].

Państwo demokratyczne i społeczeństwo obywatelskie powinno sprzyjać dynamicznemu rozwojowi organizacyjno - prawnych i proceduralnych form inkluzji. Jest ona korzystna dla podnoszenia poziomu edukacji i kultury obywatelskiej.

Przypisy

Bardecki, A, 1996, Kościół epoki dialogu, Znak Kraków 1996 s. 193 - 242.

Borecki, P, 2007, Równouprawnienie wyznań w prawie polskim, Myśl ekonomiczna i prawna nr 2/17, s. 86. 86-87, 111, 114

Borecki, P, 2007, Status prawny osób bezwyznaniowych w Polsce, Państwo i Prawo, nr 4, s. 17. 18, 25, 16-23,

Brzechczyn, K, 2002, Kościół Chrześcijan Baptystów w pierwszej dekadzie III Rzeczypospolitej, Baptystyczny Przegląd Teologiczny Tom I., s. 16 - 19.

Czohara, A, 1994, Stosunki państwo - kościół, Belgia, Francja, Hiszpania, Włochy, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, s. 25.

Danielewicz, Z, 1999, Między kościołem a sektą, Więż, s. 93. 78-79

Dz. U. nr 4, poz. 30 z 1949 roku.

Dz. U. Nr 38, poz. 374 z 1999 roku w sprawie rejestru Kościołów i innych Związków Wyznaniowych.

Frankowski, P, 2005, Grupy Wyznaniowe w Gdańsku, Adam Marszałek Toruń s. 148.

Głodek, M, 1993, Ekumenia czy jedność jest możliwa, w: Słowo Prawdy, Wydawnictwo Kościoła Chrześcijan Baptystów, nr 6, s. 3 - 6.

Góralski, W, 2003, Wstęp do prawa wyznaniowego, Płocki Instytut Wydawniczy, s. 96.

Górka, L, Napiórkowski, S. C, 1995, Kościoły czy Kościół wybrane zagadnienia z ekumenizmu, Verbinum, s. 154. 234, 21-32.

Górowska, B, Rydlewski, G, 1992, Regulacje prawne stosunków wyznaniowych w Polsce; zbiór przepisów i dokumentów, Uniwersytet Warszawski, s. 138 i następne.

Hryniewicz, W, 2004, Kościół jest jeden, Znak, s. 406 - 407. 404-405, 414-415

Hryniewicz, W, Gajek S, Koza S. J, 1997, Ku Chrześcijaństwu jutra, Towarzystwo Naukowe KUL , s. 444 - 445.

Jaworska, M, 2003, Komisja kobiet w Polskiej Radzie Ekumenicznej, Mariawita Płock, nr 10-12.

Karski, K, 1996, Powstanie i rozwój Polskiej Rady Ekumenicznej, Zwiastun, nr 9.

Karski, K, 2001, Studia i Dokumenty Ekumeniczne, nr 2(48), s. 47 - 57. 400 i 410 - 411. 404

Mezglewski, A, Misztal, H , Stanisław, P, 2006, Prawo Wyznaniowe, C. H. Beck, s. 246. 64
154

Mędzelowski, T, 2013, Mniejszości religijne w Polsce po 1989 roku w ujęciu filozofii polityki, WSB Nowy Sącz, s. 101. 32, 33-34

Napiórkowski, S. C, Leśniewski, K, Leśniewska, J, 2001, Dokumenty Kościoła Katolickiego na temat ekumenizmu 1982 - 1989, Lublin, s. 743. 117 219 - 220, 224 i 234 - 236.

Nowicki, M. A, 1988, Europejska Konwencja praw człowieka. Wybór orzecznictwa, Wolters Kluwer Polska, s. 302.

Oświadczenie Synodu Kościoła Ewangelicko - Reformowanego w sprawie nauczania religii w szkołach publicznych 1992, Jednota , Konsystorz Kościoła Ewangelicko Reformowanego , nr 6, s. 11

Pawlik, Z, 1997, Polska Rada Ekumeniczna, w: Hryniewicz, W, (red.), Ku chrześcijaństwu jutra, Towarzystwo Naukowe KUL Lublin, s. 392 - 397.

Pawłowicz, Z, 1996, Kościół i sekty w Polsce, Biblioteka „Niedzieli” Gdańsk, s. 23 - 24.

Pietrzak, M, 1999, Demokratyczne, świeckie państwo prawne, Liber, s. 291.

Pietrzak, M, 1993, Prawo wyznaniowe, LexisNexis, s. 250. 16

Rogowski, R. E. 1997, Perspektywy rozwoju ruchu ekumenicznego w Polsce, w: Hryniewicz, W, Gajek, S, Koza, S. J, (red.), Ku Chrześcijaństwu jutra, Towarzystwo naukowe KUL, s. 444 - 445. Sacewicz, H, 1994, Nie dostrzegani, Słowo Prawdy nr 4, s. 19 - 21.

Six, J. F, 1972, Od Syllabusa do dialogu, Ośrodek Dokumentacji Studiów Społecznych Warszawa , s. 245 - 246.

Stanosz, B, 2006, Państwo wyznaniowe, Bez Dogmatu /kwartalnik/, nr 68, Warszawa, s. 34.

Statut Polskiej Rady Ekumenicznej, § 4 i 5 oraz wstęp do statutu.

Szymanek, J, 2004, Bezstronność czy neutralność światopoglądowa państwa. (Uwagi na tle art. 25 ust. 2 Konstytucji RP), „Państwo i Prawo”, nr 5, s. 32.

Szymanek, J, 2009, Tryb ratyfikacji konkordatu z 1993 roku - główne problemy, w: Janik, Cz, Borecki, P. (red.), Dziesięć lat polskiego konkordatu, Sawpiau Warszawa 2009, s. 48 - 49.

Szyszkowska, M, 2008, Teoria i filozofia prawa, Elipsa Warszawa, s. 64.

Tasak, W, 1993, Kłopoty z ekumenizmem, Wydawnictwo Słowo Prawdy nr 6, s. 6 - 9.

Tyśnicki, R, 2000, Ekumenizm - dlaczego ma sens, Wydawnictwo Słowo Prawdy nr 3, s. 8-11.

Urban, K, 1984, Ekumenizm a tolerancja w Polsce Ludowej, Człowiek i Światopogląd Wydawnictwo współczesne, , s. 111 - 130.

Urban, K, 1992, Mniejszości Religijne w Polsce 1945 - 1991, Nomos Kraków, s. 26.

Urban, K, 1996, Kościół Prawosławny w Polsce 1945 - 1970, Nomos Kraków, s. 231-233.

Urban, K, 1988, Ruch ekumeniczny wczoraj i dziś, Człowiek i Światopogląd Wydawnictwo współczesne, nr 4, s. 134. 137

Urban, K, 1994, Tendencje Ekumeniczno - Łącznościowe w Polsce 1945 - 1990 w: Drabina, J. (red.), Współlistnienie Religii i Wyznań w Polsce dawnej i współczesnej, Zeszyty Naukowe UJ, s. 130.

Ustawa o Gwarancjach Sumienia i Wyznania, 17 maja 1989 roku, Art. 31 ust.1

Zieliński, T. J, 2008, Zamyślenie przy złotym jubileuszu Polskiej Rady Ekumenicznej, Wydawnictwo Słowo Prawdy, nr 12, s. 19 - 22.

Humanistyczne Inspiracje Edukacji Inkluzyjnej. Red. nauk. S. Sobczak, B. Bocian –
Waszkiewicz, A. Nawęłowska. Siedlce : Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo –
Humanistycznego w Siedlcach, 2014, s. 171 – 194

PL ISSN 2083- 4179

Seria: Monografie - Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 2038-4179 ; nr

155